

het internet. Het beschrijft de ontwikkeling van een *website* puur gericht op het verschaffen van informatie aan klanten tot een *website* die menige dienst verleent.

Het boek is aangenaam om te lezen en er staan mooie foto's en reclames in. Mijn belangrijkste kritiek betreft de opzet van het narratief. De grote vraag bij een boek als dit is of je het boek organiseert rond analytische vragen, zoals bijvoorbeeld de ontwikkeling van de organisatie van de automatisering, of dat je het boek volledig chronologisch opzet. Helaas hebben de auteurs voor het laatste gekozen, en daardoor mis je aan het eind van het lezen een duidelijk overzicht. Ik weet als lezer dat er een 'Management Team Automatisering' is geweest, maar wat nu precies de plaats was van deze MTA in de organisatie als geheel blijft even duister als de opvatting van de Rabobank hoe de organisatie van de automatisering eruit zou moeten zien, en waarom dus die MTA tevoorschijn kwam. Een ander thema is de ontwikkeling van automatisering naar informatisering. Weliswaar wordt daar een enkele pagina aan besteed, maar mijns inziens had dat veel meer naar voren gehaald kunnen worden. Die overgang is immers intrinsiek verbonden met de veranderende zelfopvatting van de Rabobank. En dat zou interessante sociale geschiedenis zijn geweest!

Tenslotte vind ik het jammer dat de werkelijke arbeid van de automatisering onzichtbaar blijft. Zo schrijft de auteur bijna terloops dat 'de uniformering van de werkingsmethoden' nog als probleem in het verschiep lag (p. 24). Maar daar had ik nou wel veel meer van willen weten bij zo'n complexe bank als de Rabobank met al z'n lokale helden.

Adrienne van den Bogaard
Technische Universiteit Delft

Marcel Metze, *Ze zullen weten wie ze voor zich hebben. Anton Philips 1874-1951* (Amsterdam: Balans, 2004) 622 p. ISBN 9050186122. Tevens verschenen als proefschrift aan de Universiteit van Amsterdam 2004

Harry van Wijnen, *Grootvorst aan de Maas. D.G. van Beuningen (1877-1955)* (Amsterdam: Balans, 2004) 528 p. ISBN 9050184731

Het idee dat Nederlanders geen biografieën schrijven is inmiddels achterhaald; evenals de opvatting dat een Nederlander een biografie niet waard kan zijn. Een initiatief van het Prins Bernhard Cultuurfonds speelt bij deze verandering een vooraanstaande rol. Deze instelling liet tien persoonlijkheden onder de loep nemen, die de ontwikkeling van Nederland tussen pakweg 1880 en 1960 bepaalden. Anton Philips en D.G. van Beuningen vertegenwoordigen de ondernemers. Dat lijkt wat min voor de reprise van de gouden eeuw en is mager vergeleken met de publicaties bij onze oosterburen over 'Gründerfamilien' als de Oetkers. Iets is evenwel beter dan niets. En misschien mogen we hoogstens *iets* verwachten voor een tijdvak, waarin de behoefte aan ware ondernemers verdween, aldus J. Schumpeter, een generatiegenoot van beide heren.

Marcel Metze kon voor zijn levensbeschrijving van Anton Philips voortbouwen op een solide bedrijfs geschiedenis en publicaties van anderen en hemzelf. Metze heeft zelfs aardige woorden over voor Boumans hagiografie van Anton. Dit bewijst weer dat ook een boek informatief kan zijn met een slechte roep in academische kringen. Is nog een boek over Anton Philips meer dan een resumé van het bekende? Deze biografie is

een synthese, maar wat dit boek vooral aantrekkelijk maakt is dat Metze afstand neemt en vragen stelt. De vragen mogen zijn ontsproten uit naïeve verwondering – wat was nu precies Antons stijl van zakendoen? – zij hebben én zijn onderzoek én zijn schrijven gestructureerd. Overigens laat Metze daarbij zien de historische literatuur te kennen. Het passen van persoonlijke lotgevallen in een raamwerk is belangrijker dan wat Metze *en passant* ook heeft gedaan: nieuw materiaal opgraven.

Metze verdeelt het leven van Anton Philips in vijf periodes. Deze periodisering getuigt van eigenzinnigheid. Zo eindigt de jeugd met de dood van vader Frederik, toen de fabriek in Eindhoven hard op weg was om de nummer drie onder de Europese gloeilampenproducenten te worden. Het zwaartepunt ligt duidelijk bij de periode vanaf de Eerste Wereldoorlog. De jaren van teruggang krijgen daarbinnen net iets meer aandacht dan de topjaren.

In een biografie staat een persoon centraal en mogen we verwachten een persoon beter te leren kennen. We komen inderdaad te weten dat de man belerend en arrogant was ten opzichte van mindere ondernemers, respectvol jegens de bouwers van grote concerns. Metze gaat in op zijn ‘ondergrondse aanpak’ bij zaken doen. Daar staat Antons trouw aan een oude relatie uit Sint Petersburg en diens vrouw tegenover, een repeterend motief in de beschrijving van een eeuw van extremen.

Een persoonlijkheidsbeschrijving roept al snel vragen op. Moedeloosheid paste niet bij Anton, aldus Metze’s weergave van het exil tijdens de Tweede Wereldoorlog. Maar Anton ging door een periode van ‘neerslachtigheid’ in 1922. Ruim tien jaar later ontvluchtte Philips met een droomreis iets vergelijkbaars. De ‘diepere gemoedstoestand’ van 1934 blijft onduidelijk, omdat Metze die snel verbindt met de economische en politieke depressie. De zware kant van het persoonlijk leven speelt in deze biografie een grote rol. Een van Metze’s juweeltjes is de onthulling van de bipolaire stoornis van Otten: de schoonzoon en opvolger was manisch-depressief. Anton heeft daar nooit over gerept, althans niet zwart op wit. Dit is dus iets waar de biograaf op eigen kracht het zwijgen van zijn held doorbreekt. Zoiets is dansen op het slappe koord, maar Metze doet dit elegant. Hij speculeert slechts beperkt over zielenroerselen. Een andere schrijver zou misschien meer gemaakt hebben van de neerslachtigheid onder druk. Of van de areligieuze Anton als verwekker van een zoon met uitgesproken godsvrucht, Frits Philips.

Dat het tasje met Havana’s, door Anton Philips in bewaring geven bij Hotel Wittebrug in Den Haag op 13 met 1940, ongeschonden de oorlog overleefde, is leuk om te weten. Evenals dat het Grand Hotel du Golf, Antons frequente pleisterplaats in Zwitserland, aan de buitenkant oogt als een Spaans toeristenhotel. Ook voor degenen die minder gespist zijn op ‘kleinere illustratieve elementen’ bevat het boek veel wetenswaardigs. Bijvoorbeeld over de verhouding tussen levensovertuiging, bedrijfsfilosofie en praktijk. Het concern werd immers een ingenieurs’ paradijs, ondanks Antons motto ‘je wordt maar geen koopman zo *nebenbei*’. De invloed van General Electric op wat zich afspeelde binnen het concern stemt tot nadenken over hoe concurrenten met elkaar omgaan. Zo bemoeide het Amerikaanse bedrijf zich intensief met de erfopvolging. Dat de gemiste licentievergoedingen een veelvoud vormden van de schade door oorlogsgeweld, is iets wat van nut kan zijn voor de geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog.

Opmerkelijk is dat juist Metze regelmatig verwijst naar omstandigheden bij verklaringen, terwijl de bedrijfshistorici van Philips personen centraal stellen. Het ‘not-invented-here’ syndroom van het Natlab brengt I. Blanken in verband met de opvolging van Anton. Metze houdt het op ‘veel negatieve dynamiek’ wereldwijd. Metze’s perspectief is Schumpeteriaans, althans als het gaat om innovatiegolven en dergelijke

maatschappelijke processen. De nadruk op omstandigheden staat evenwel haaks op de centrale vraag van het boek: 'wie drijft/drijven een traumaloos zondagskind tot grote hoogte?'

Nu is deze biografie gaandeweg een proefschrift geworden. Dat zette de auteur aan tot meer ordening met die ene vraag als resultaat. Het noodzaakte Metze ook zijn verhaal academisch in te bedden. Ik vraag mij af of Chandler hier een relevant ijkpunt is. Antons vermogen te dromen en het geluk dat hij had, is niet meer dan een kleine nuancering van Chandlers visie. Als het dat al is. De toegevoegde waarde van dit boek zit hem niet in dat ene probleem gedistilleerd uit de academische literatuur. Die waarde bestaat uit het gestructureerd en met verve vertellen van een levensgeschiedenis. Ik vermoed dat Metze tot nagenoeg dezelfde structurering was gekomen, als het boek geen proefschrift was geworden. En dat zijn kennis en gebruik van de vakliteratuur niet veel minder zou zijn geweest.

Metze laat weten dat het schrijven van de biografie van Anton Philips een fantastische onderneming was. De lezer merkt dit eveneens. Dat is minder het geval met de levensbeschrijving van Daniël George van Beuningen. Harry van Wijnens biografie is geen straf om te lezen, maar het boek irriteerde mij wel. En dat terwijl de uitgangssituatie zo veelbelovend is. De familie Van Beuningen en de aangetrouwde Fenteners van Vlissingen behoren tot de ondernemersgeslachten, die én de lange industrialisatiegolf van na 1890 creëerden én tegelijk buiten het zoeklicht bleven. Hun bedrijf, de Steenkolen Handelsvereniging (SHV), was eveneens lang in nevelen gehuld. Onder historici is de SHV bekend als de onderneming met een academische bedrijfsgeschiedenis op de plank: een manuscript van Z.W. Sneller uit 1946. De geschieddocumentatie uit 1999 is gelauwerd voor zijn design, maar kreeg ook onder ontwerpers het etiket 'obsessief privé' opgeplakt. Die foliant is inderdaad zo exclusief dat kennisname moeilijk is. Kortom, het levensverhaal van D.G. van Beuningen heeft veel te bieden. Zeker omdat nu de familie welwillend meewerkte. En bovenal omdat Van Beuningen een interessante man was, die carrière maakte op misschien wel de interessantste plek van Nederland: de haven van Rotterdam. En daar had hij een groot deel van Nederlands energievoorziening in handen.

Wijnen beschrijft het leven van George in vijftig hoofdstukken. Hoofdstukjes, want de gemiddelde lengte is nog geen negen pagina's; zo'n drie keer korter dan bij Metze. De structurering is daardoor minder helder. De hoofdstukjes zelf lijken kader teksten. Wijnen heeft gekozen voor een stijl dicht op de huid. 'George beschouwt... Hij kan niet nalaten ... terug te denken. Hij denkt dan aan... De gedachten worden in beslag genomen door de twijfel... Intussen beseft hij wel.' Er is heel wat *monologue intérieur* én sfeer: 'op het dek speelt een schipper op zijn accordeon.' Het aanbod aan informatie is gefragmenteerd en hap snap. Er zijn ontsierende herhalingen. Verbazingwekkende uitspraken blijven zonder uitleg. Neem de stelling dat Rotterdam het centrum was van de internationale steenkolenhandel voor Engelse steenkolen. Daar staat tegenover reisgidsinformatie over de Rotterdamse Bierhaven, terwijl de enige relevantie is dat George die in 1901 afstreepte als plek voor een kantoor.

Fragmentatie wordt vooral een probleem als we daardoor context missen. De verplaatsing van de handel in steenkolen van een spoorknoppunt naar een zeehaven is een wezenlijk punt in deze levensgeschiedenis. Het is vooral de lezer die zin moet geven aan informatie als dat Van Beuningen als volontair stage liep in Cardiff, de steenkoolmetropool, gevolgd door leertijd in andere steenkoolhavens. Niet goed uit de verf komt de macht op de achtergrond: het Duitse kolensyndicaat. Het exclusieve gedenk-

boek van de SHV uit 1999 is informatiever. Erger nog, dat geldt ook voor cruciale episodes in deze biografie. In het verder door Wijnen met verve vertelde verhaal over de mechanisatie van het bunkeren in 1905, mis ik dat George had afgesproken de invoering van de kolenbunkerinstallatie te coördineren met die van de graanelevatoren.

Mijn grootste bezwaar is de gebrekkige inkadering van deze biografie. Hier klinkt veel minder dan bij Metzke door wat historici de laatste decennia hebben geschreven. De prijs van te weinig inspanning bij het lezen is dat passages, bijvoorbeeld over beide wereldoorlogen, gedateerd aandoen. En dan begint het toontje – ‘de politiek leiders van het keizerrijk... lopen met open ogen hun dure nederlaag tegemoet’ – te storen. Het zijn kleine dingen die irriteren: smaakkwesties en pretenties. Van Wijnen verkondigt met aplomb dat het boek de ‘wonderlijke biecht van de SHV over haar geheime betrekkingen met haar schijnbaar grootste concurrent, de SSM (Scheepvaart- en Steenkolenmaatschappij)’, onthult. Natuurlijk hoort dit onderwerp thuis in het boek en het is belangrijk. Temeer omdat Van Beuningen bij de aankoop van de Koenigs-collectie Van der Vorm van de SSM een loer draaide. Echter, om te verkondigen dat de relatie onbekend was en in dit boek de dossiers van de SHV worden geopenbaard, is snoeverij. Het SHV-boek van 1999 bevat tijdsdocumenten over de commotie toen de connectie algemeen bekend raakte en dat was jaren her. En de informatie bleef niet beperkt tot kranten. Ik meende het althans te weten uit een andere bron en ik heb nu mijn herinnering gecontroleerd. Warempel, ik vond terug waarin ik die relevatie voor het eerst had gelezen: een artikel in *Trans-aktie* uit 1973.

De biografie van Van Beuningen heeft zeker waarde. De familieomstandigheden komen goed uit de verf. Hoewel het lijkt of elke dag oesters op het menu stonden, deed vader Van Beuningen zijn jongens ook op timmerles. De complexe liefdesrelaties zijn fascinerend: George, de rokkenjager en degene die zijn broer een echtgenote ontfantselede of de driehoeksverhouding met twee zussen van Frits Fentener van Vlissingen. Je vraagt je wel af wat die ‘Privé-geschiedenissen’ betekenen gezien de ambitie van de opdrachtgever het beeld van Nederland in kaart te brengen. Van Beuningen als verzamelaar en kunstsjacheraar en als slachtoffer van Van Meegeren, levert spannende geschiedschrijving op. De kern van het boek is eigenlijk een drama van twee families: de Van Beuningens, aan wie alles beloofd leek, en de Fenteners van Vlissingen, die aan het langste eind trokken. Voor het boek is het mooi, dat de apotheose – de ‘smeerlapperij’ van ‘grote valderappes’ – plaats had net voordat George stierf. Leerzaam ook voor degenen die in abstracto geïnteresseerd zijn in ‘*corporate governance*’. Maar dan is er plotseling het boek uit. De oude affaire met Van der Vorm blijft zweven en het laatste wat wij van George te weten komen is dat hij in Basel werd gecremeerd. Geen ‘In Memoriam’ om de man te duiden en dat vind ik een beetje triest.

Weten wij inmiddels of de grote Schumpeter gelijk had of niet? Een Schumpeter-visie heeft wel iets van een operette-filosofie. Ergens na 1900 maakten ondernemers zich overbodig, omdat zij niet meer bereid waren te sterven op de trappen van hun fabriek. In Nederland waren ondernemers geen helden. Zij waren handig en wanneer is handigheid onnodig? De boodschap van beide boeken is dat ook ondernemers Hollandse levens leidden. Dat zij nazaten waren van de burgers, die, naar het woord van Huizinga, nadat de grachten waren aangelegd, deftige herenhuizen bouwden en schilderijen bestelden. En soms filisters waren.

B. Gales
Rijksuniversiteit Groningen